

Halina Dudała

Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach : dzieje, zasób oraz użytkownicy

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 3-4/3/4, 83-90

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

HALINA DUDAŁA
Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W KATOWICACH: DZIEJE, ZASÓB ORAZ UŻYTKOWNICY

Dzieje Archiwum

Istniejąca od 1925 roku diecezja katowicka oraz działające tutaj różnorodne instytucje kościelne, w okresie minionych kilkudziesięciu lat stały się twórcami bogatego i stale narastającego zbioru dokumentów. Stanowią one źródłową bazę do badań nad dziejami i kulturą regionu górnośląskiego. Wszystkie akta powstałe do 1922 roku są wytworami Kurii Biskupiej we Wrocławiu. Historia Archiwum Diecezjalnego (od 1992 roku Archidiecezjalnego) w Katowicach rozpoczęła się w chwili powołania do życia przez kard. Adolfa Bertrama Książęco-Biskupiej Delegatury dla polskiej części Górnego Śląska (1921), później zaś, na mocy decyzji papieża Piusa XI – Administracji Apostolskiej dla Śląska Polskiego (1922). Administratorem Apostolskim mianowany został salezjanin – ks. dr August Hlond, który jako pierwszy rozpoczął starania o przejęcie akt dotyczących terenów objętych jego jurysdykcją. Do oficjalnej ekstradycji akt bieżących koniecznych dla urzędowania Administracji doszło 19 września 1923 roku. Przejęto wówczas z Wrocławia zespół akt personalnych księży inkardynowanych do Administracji Apostolskiej, akta lokalne 128 parafii, akta wizytacyjne, protokoły konwentów dekanalnych, akta dziekańskie i uposażeniowe 6 dekanatów, akta dotyczące zgromadzeń zakonnych oraz akta rzeczowe. Kolejny raz doszło do przekazania tak pokaźnego zbioru archiwaliów dopiero po 22 czerwca 1927 roku. Było to bezpośrednią konsekwencją realizacji postanowień zawartych w bulli papieskiej z 28 października 1925 roku *Vixdum Poloniae unitas* (Maroń, 1974, s. 4-7).

Wraz z organizacją diecezji należało również stworzyć nowoczesną kancelarię i archiwum Kurii Diecezjalnej. W 1925 roku pracami tymi zajął się ks. Juliusz Bieniek (1895-1978), późniejszy biskup po-

mocniczy diecezji katowickiej. Uporządkował całość akt oraz ustalił system sygnatur, do dziś funkcjonujący w kancelarii Kurii katowickiej. Opracowany przez hierarchę system kancelaryjno-archiwalny został także przyjęty przez inne kurie diecezjalne w Polsce, uznano go bowiem za wzorcowy. Kolejną zasługą bp. J. Bieńka dla ratowania najcenniejszych, a jednocześnie najbardziej zagrożonych archiwaliów z terenu diecezji katowickiej, było przygotowanie w roku 1961 koncepcji „ogólnodiecezjalnego Archiwum Ksiąg Metrykalnych”. Inicjatywę tę udało się zrealizować dopiero w latach 1998-2008.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej władze katowickiej Kurii Diecezjalnej postanowiły zabezpieczyć najbardziej wartościowe akta. Za takie uznano w sumie 175 jednostek archiwalnych, pochodzących z okresu od połowy XVIII do początku XX wieku i dotyczących wyłącznie Cieszyńskiego Wikariatu Generalnego. Akta te umieszczono w wiejskiej plebanii w Imielinie. Jednakże w czasie działań wojennych w 1945 roku plebania została zbombardowana, wszystkie zaś akta uległy spaleni. Zachował się jedynie sporządzony jeszcze w okresie międzywojennym ich spis. Akta pozostawione natomiast w gmachu Kurii Diecezjalnej w Katowicach przetrwały okres wojennej zawieruchy bez żadnych zniszczeń (Maroń, 1974, s. 21-24).

Ostateczne unormowanie działalności Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach nastąpiło 3 kwietnia 1991 roku z chwilą nadania mu przez ks. abp. Damiana Zimonia statutu oraz regulaminu. Fakt ten miał charakter nie tylko formalnoprawny, ale stanowił odpowiedź na rosnące zapotrzebowanie osób korzystających ze zbiorów (Myszor, 1999, s. 446). W ciągu minionych kilkudziesięciu lat porządkowaniem akt oraz organizacją pracy bieżącej zajmowało się sześciu następujących po sobie kierowników, byli to księża: dr Jerzy Pawlik (1957-1960), Franciszek Rajca (1960-1977), Józef Pawliczek (1977-1983), prof. dr hab. Jerzy Myszor (1983-1989), Henryk Pyka (1989-1991) oraz Halina Dudała (1991-1997, p.o. archiwariusza diecezjalnego, od 1997 – dyrektor).

Zasób Archiwum

Zasób Archiwum Archidiecezjalnego obejmuje nie tylko dokumentację najnowszą, tzn. XX-wieczną, odpowiadającą okresowi istnienia diecezji katowickiej. W znacznym stopniu (około 30-40%) składają się na nią również źródła XVII-, XVIII- i XIX-wieczne, o proveniencji pruskiej i austriackiej. Swoista mozaika archiwaliów jest bezpośrednim odzwierciedleniem losów Górnego Śląska na przestrzeni

wieków. Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach ma bardzo bogate, liczone w kilometrach, zbiory akt. Zasób archiwalny obejmuje nie tylko dokumentację najnowszą (wciąż wpływającą do Archiwum), ale także o wiele starszą, pochodzącą z drugiej połowy XVI wieku.

Zasięg terytorialny

Przechowywane przez Archiwum akta pochodzą z terytorium diecezji katowickiej, podniesionej do rangi archidiecezji przez papieża Jana Pawła II bullą *Totus Tuus Poloniae Populus* (Cały Twój lud w Polsce) z 25 marca 1992 roku. W bulli tej papież dokonał nowego podziału administracyjnego Kościoła w Polsce, włączając część parafii diecezji katowickiej do nowo utworzonej diecezji bielsko-żywieckiej i diecezji gliwickiej.

Archiwum przechowuje akta, które wpłynęły do niego przed wspomnianą kościelną reformą administracyjną, z czasów, gdy teren diecezji katowickiej należał do metropolii wrocławskiej (do 1925 roku), później natomiast do metropolii krakowskiej (1925-1992). W zbiorach Archiwum znajdują się również akta dotyczące m.in. Koszęcina, Sadowa, Cieszyna, Skoczowa oraz Zaolzia.

Zespoły akt

Zasób akt Archiwum jest podzielony na zespoły akt. Do głównych zespołów akt należą: Akta Lokalne, Akta Rzeczowe, Księgi Metrykalne, Bullarium, Zbiory Fotografii, Zbiory Albumów, Zbiory Plakatów i Zbiory Specjalne.

Akta Lokalne (sygn. AL) dokumentują działalność poszczególnych parafii archidiecezji katowickiej (ponad 3 500 woluminów). Zgromadzone tu akta podzielono na działy: Budowy, Fundacje, Inventarze, Obsadzenia, Ogólne.

Akta Rzeczowe (sygn. ARZ) zawierają dokumenty na temat spraw duszpasterskich Kościoła, związanych z terenem archidiecezji katowickiej (ponad 2 500 woluminów). Można w nim znaleźć: Listy Pasterskie Biskupa Ordynariusza, Pielgrzymki piekarskie, Pielgrzymki papieskie, Caritas, Zakony, Liturgia, Statystyka diecezjalna.

Bullarium (sygn. BL) to zbiór dokumentów papieskich powołujących do istnienia różne organa kościelne oraz nominacje na stanowiska kościelne. Dokumenty te wydawane w formie bulli są najważniejszymi dokumentami przechowywanymi w Archiwum.

Księgi Metrykalne (sygn. KM) zawierają księgi chrztów, ślubów i pogrzebów poszczególnych parafii terenu archidiecezji od XVII wieku

do około roku 1945. Gromadzone księgi zostały przekazane przez poszczególnych proboszczów. Księgi, które znacznie przekraczały rok 1945, pozostały w parafiach.

Zbiory Fotografii (sygn. ZF) to dokumentacja zdjęciowa, na którą składają się podobizny kapłanów i kościołów, zdjęcia wydarzeń religijnych, rodzinnych i państwowych. Znajdują się w nich również obrazy kapłańskie i pocztówki. Jest to największy zespół Archiwum, liczący ponad 12 000 jednostek archiwalnych.

Zbiory Albumów (sygn. ZF Ab) jest stosunkowo małym zespołem; nieco ponad 200 albumów dokumentujących różne wydarzenia z terenu archidiecezji katowickiej.

Zbiory Plakatów (sygn. ZP) zawierają ponad 1 100 plakatów, informujących o wydarzeniach religijnych, naukowo-kulturalnych, państwowych i innych odbywających się w XX i XXI wieku.

Zbiory Specjalne (sygn. ZS) to zespół spuścizn przekazanych do Archiwum po wybitnych osobach, rzadkie dokumenty, listy, publikacje. Obecnie liczy nieco ponad 1 000 woluminów.

Język akt

Przechowywane przez Archiwum Archidiecezjalne akta XX-wieczne zasadniczo zostały napisane w języku polskim. Pamiętać jednak należy, że do 1925 roku dokumenty tworzone były w języku niemieckim. Duża część akt, zwłaszcza lokalnych i metrykalnych, jest zapisana w neogotyku, co wymaga jego znajomości. Część akt powstała w języku łacińskim, który jest językiem Kościoła, a także po włosku. Zdarzają się również dokumenty w języku francuskim i czeskim.

Inwentarze

Od kilku lat są prowadzone prace nad inwentarzami poszczególnych zespołów akt. Wszystkie opracowane i udostępniane akta mają swoje inwentarze, z którymi można się zaznajomić w Pracowni Naukowej Archiwum. Każdy inwentarz zawiera: serię, tytuł jednostki archiwalnej, tom, lata ramowe, starą i bieżącą sygnaturę archiwalną. Niektóre opracowane zespoły mają również opis techniczny i dodatkowe informacje na temat woluminów. Z uwagi na olbrzymią liczbę danych zawartych w księgach metrykalnych nie podjęto decyzji o opracowaniu szczegółowych spisów osobowych.

Użytkownicy oraz ich potrzeby informacyjne

Korzystaniu z zasobu Archiwum Archidiecezjalnego towarzyszy szczegółowa analiza udostępnień. Obejmuje ona informacje zarówno na temat użytkowników, jak i charakterystykę prowadzonych przez nich poszukiwań. W latach 1997-2001 było to 209 osób. Kwerendy przeprowadzono w celu pisania prac magisterskich – 97, doktorskich – 23 oraz jednej habilitacyjnej. W kategorii tzw. kwerend innych, a zatem na potrzeby projektów badawczych, artykułów naukowych i publicystycznych, śledztw prowadzonych przez Instytut Pamięci Narodowej oraz wystaw organizowanych przez różne instytucje muzealne dokonano 88 poszukiwań.

W latach 2002-2007 statystyczny obraz użytkowników Archiwum Archidiecezjalnego nieco się zmienił; chęć przeprowadzenia kwerend zgłosiło łącznie 368 osób, z czego na magisteria przypadało 150, na prace doktorskie – 59, na prace habilitacyjne – 13, natomiast na kategorię kwerend innych – 146.

Najlicniejszą grupą użytkowników obsługiwanych przez Archiwum są studenci ostatnich lat studiów, przygotowujący prace magisterskie. Jest to łącznie 42,8% wszystkich zarejestrowanych zgłoszeń do Archiwum. Równie liczna była kategoria tzw. kwerend innych – 40,5%, w mniejszości pozostawały natomiast kwerendy doktorskie – 14,2% oraz habilitacyjne – 2,4%. Co ciekawe, jednak właśnie w drugim okresie, czyli w latach 2002-2007, nastąpił zauważalny wzrost zainteresowania zbiorami archiwalnymi ze strony bardziej wymagających użytkowników, tzn. osób przygotowujących prace doktorskie oraz habilitacyjne. Myślę, że można to wiązać z zaistnieniem Archiwum Archidiecezjalnego w świadomości szerokiego kręgu odbiorców, już nie tylko proveniencji kościelnej, ale także związanych z działającymi na Śląsku i poza nim szkołami wyższymi.

Tezę tę potwierdzają dane statystyczne na temat ośrodków uniwersyteckich kierujących do nas swoich studentów i pracowników naukowych. Z Uniwersytetu Śląskiego pochodziło 20,4% badaczy. Pozostałe niemal 80% użytkowników reprezentowało natomiast długą listę szkół wyższych oraz instytucji kulturalno-naukowych: Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Opolski, Archiwum Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Zamek Królewski w Warszawie, Zamek Królewski na Wawelu, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Szczeciński, Akademia Świętokrzyska, Uniwersytet Jagielloński, Niemiecki Instytut History-

czny w Warszawie oraz Akademia Pedagogiczna w Częstochowie. Interesującą grupę stanowiły w tym względzie również zagraniczne uczelnie wyższe, wśród których wymienić można: Uniwersytet w Erfurcie, Uniwersytet w Oxfordzie, Instytut Studiów Europejskich w Waszyngtonie, George Town University, Westfälische Wilhelm-Universität oraz Uniwersytet w Lille.

Jeśli chodzi natomiast o zakres tematyczny przeprowadzanych w Archiwum kwerend, to wydaje się, że najłatwiej podać charakterystyce grupę najliczniejszą, a zatem prace magisterskie. W tym miejscu spotkać nas jednak może pewne zaskoczenie. Otóż interesująco rozłożyły się w tej grupie proporcje zainteresowań ze strony studentów albo też raczej promotorów. Aż 60,4% podejmowanych tematów miało bowiem ujęcie problemowe, np. *Przepisy dotyczące binacji i trinacji w diecezji oraz archidiecezji katowickiej*, *Dialog ekumeniczny w diecezji katowickiej*, *Mecenat artystyczny ks. dr. Emila Szramka*, *Masoneria i tajne związki w diecezji katowickiej w okresie międzywojennym*. Jedynie 12,9% podejmowanych tematów reprezentowało nurt biografistyki, 26,7% natomiast dotyczyło monografii parafii oraz miejscowości na Górnym Śląsku. Zaledwie kilka prac doktorskich było poświęconych demografii historycznej, jednak zasługują one na podkreślenie ze względu na fakt, iż niemal w całości kwerendy przeprowadzane na ich potrzeby odbywały się właśnie w Archiwum. Tymczasowo sformułowane tematy tych prac doktorskich brzmiały: *Cywilizacyjne i kulturowe aspekty przemian demograficznych w dekanacie pszczyńskim w latach 1648-1740*, *Spółczesność Kochłowic w świetle ksiąg metrykalnych (1661-1810)*, *Obraz demograficzny parafii w Tychach*.

Specyfika kwerend przeprowadzanych w zasobach Archiwum jest pochodną specyfiki gromadzonych przez nas materiałów archiwalnych; stąd też często tematy prac zarówno magisterskich, jak i doktorskich, a zwłaszcza habilitacyjnych, charakteryzuje interdyscyplinarność. Zagadnienia ściśle historyczne są ujmowane w kontekście teologicznym, bądź też teologiczno-prawnym. Nie należą również do rzadkości tematy prac sformułowane w odniesieniu do różnych dyscyplin teologicznych, np. liturgiki, teologii życia wewnętrznego lub też homiletyki. Najlepszym przykładem wydają się być wybrane tematy kwerend habilitacyjnych: *Zjawisko synodalności w Polsce po Soborze Watykańskim II*, *Polityka władz PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych*, *Utwory religijne Franciszka Karpińskiego*, *Prawne i faktyczne możliwości prowadzenia działalności charytatywnej przez związki wyznaniowe w Polsce po 1945 roku*, *Spółeczne ini-*

cyjatywy walki z nierządem i handlem kobietami i dziećmi w Polsce w latach 1928-1939, Synody Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej, Obozy pracy przymusowej w przemyśle węglowym 1945-1950.

Tak szczególne obszary zainteresowań naszych użytkowników, a zatem duże nasycenie kwestiami zwłaszcza teologicznymi oraz kanoniczno-prawnymi, stawiają przed pracownikami Archiwum zadania czasem naprawdę trudne i wymagające dobrej orientacji w problematyce nie tylko historycznej.

Bibliografia

- Dudała H., Dziwoki J. (2004), *Elektroniczny system zarządzania Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach a możliwości wyszukiwania informacji o zasobie*. W: *Historyk – Archiwista – Komputer. Historyk a nowoczesny system informacji archiwalnej*. Pod red. R. Degena i H. Robótki. Toruń, s. 119-123.
- Dziwoki J. (1994), *Źródła do dziejów Bogucic w zasobach Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach*. W: *Parafia Bogucicka. Tradycja i współczesność*. Pod red. J. Wycisło, W. Świątkiewiczza. Katowice, s. 400-413.
- Dziwoki J., Kowalczyk H. (1994-1995), *Kancelaria Biskupa Stanisława Adamskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach*. W: „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, T. 27/28, s. 436-483.
- Kowalczyk H. (1990-1991), *Listy ks. Emila Szramka do ks. Jana Kudery z lat 1913-1937*. W: „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, T. 23/24, s. 285-313.
- Maroń F. (1974), *Archiwum Diecezjalne w Katowicach – jego początki, dzieje i obecny stan*. W: „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, T. 7, s. 4-24.
- Myszor J. (1999), *Historia diecezji katowickiej*. Katowice.

H. Dudała

***Archdiocese Archive in Katowice: history, resources and users* Summary**

Archive of the Archdiocese in Katowice is the one of the youngest church archives in Poland. The establishment of diocese in Katowice in the year 1925 did not mean the concurrent creation of central archive for the new Church administration unit in Poland. Although since 1957 the directors of Katowice archive were nominated successively, only in 1991 the Statute of this archival unit was confirmed.

Archdiocese Archive in Katowice has very rich collection of acts counted in kilometers. A unique mosaic of archives (also in the linguistic sense) is the direct reflection of the history of Upper Silesia across centuries. The archive resource contains not only the most recent documentation (constantly updated), but also much older one, reaching the second half of the 16th century.

Also the specificity of queries carried out in our collection is a consequence of the variety of stored archives. Therefore the topics of theses (both Master and PhD) and especially postdoctoral degree theses are very often interdisciplinary. History topics are discussed in the theological context or law-theological. There are numerous works contextualized in various theological sub-disciplines, such as liturgy, inner life theology or homiletics.

This specific fields of interests of our Archive users, as well as the concentration on such matters as canon law and theology, demand from our workers an excellent orientation in this kind of problematic.

